

Лівобрежній Україні // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – №13. – К., 2006.

4. Романовский В. З історії розвитку духових оркестрів в Україні: XVII –XXI століть – К., 2001.

5. Востоков А. Посольство Шакловитого к Мазепе в 1688 году // Киевская старина. – Т.29. – К., 1890.

6. Горенко Л. Військова музика Лівобережної України XVII-XVIII століть в особах та постатях // Проблеми людини – Т.17. – К., 2000.

7. Лазаревский А. Описание старой Малороссии: Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – Т.2. – К., 1893.

8. Мазепина книга / Упор. та вступна стаття І. Ситого – Чернігів, 2005.

9. Іванченко Ю. Київ - як мистецький Атенеї XVII–XVIII століть // Мистецтвознавство України. – № 10.– К., 2009.

10. Лазаревский А. Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII–XVIII вв. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – Кн. XI – К., 1896.

11. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / упор. Павленко С. – К., 2007.

12. Сементовский Н. Старина Малороссийская, Запорожская и Донская. – СПб., 1846.

13. Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Т 1. – Казань, 1914.

14. Маркевич М. История Малороссии. – Т.2. – М., 1842.

Олександр Пашковський (Київ), аспірант
Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПШ

Дримби XIII – початку XVII ст. за археологічними знахідками

Досить часто в процесі археологічних досліджень трапляються знахідки, які важко атрибутувати, чи які довгий час інтерпретують неправильно. Це в повній мірі стосується залізних дримб/варганів, що губляться серед інших віднайдених дослідниками старожитностей, бо зазвичай мають неприглядний вигляд, подібний до деформованого залізного дроту. Ця стаття покликана привернути увагу археологів до цієї унікальної категорії знахідок, яка несправедливо ігнорується.

У вітчизняній науковій археологічній літературі дримба, як елемент національної історії і культури, не була предметом ґрунтовного дослідження. Як правило, окремі знахідки були лишень введені до наукового обігу серед масиву іншого археологічного матеріалу. Втім, О. Белько [1, 65-67] та О. Брель [3, 331-334] присвятили свої публікації виключно атрибутуванню поодиноких артефактів з описом їх місця в матеріальній культурі.

Такі російські дослідники як Б.А. Колчин [8, 117-118], В.І. Поветкін [11, 185] зупинялись на варгані як елементі ковальства та музичної культури Русі. Серед останніх досліджень привертає увагу публікація Т.А. Щукіної [16, 275-277], в якій здійснена спроба систематизувати та датувати колекцію варганів з краєзнавчого музею м. Псков.

На нашу думку, найбільших успіхів у вивченні варганів досягли представники європейської історичної науки, зокрема Майкл Райт [19, 49-55] – автор різноманітних розвідок з історії варгану по всьому світу та

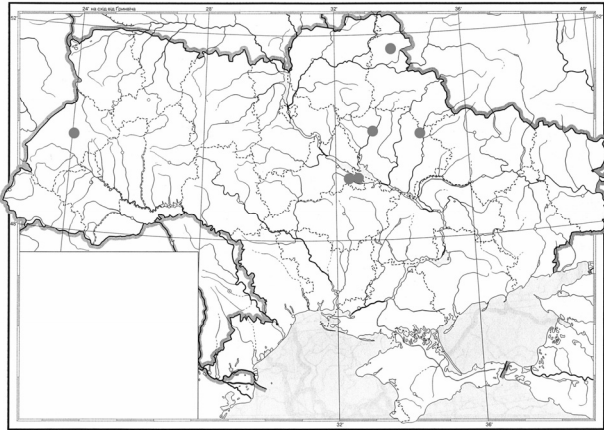

Рис. 1. Карта України з позначеними місцями археологічних знахідок варганів

Джермунд Коллт-вейт [17; 18, 42-61] – автор ґрунтовної монографії, що найповніше та різнобічно розглядає варгани в контексті археології Європи.

В сучасному українському музикознавстві та й в суспільній думці, загалом, побутує стереотип про поширення дримби лише на теренах Карпатського регіону, і то в якості

жіночого інструменту. В науковій та популярній літературі зустрічається думка, що дримби невеликого розміру призначалися виключно для дітей. В ході нашого дослідження спробуємо з'ясувати, чи відповідають ці твердження дійсності.

Дримба (варган) – язичково-щипковий музичний інструмент, який досі не можна впевнено віднести до однієї з груп ідіофонів (самозвучних) чи аерофонів (духових). Ця полеміка триває понад сто років, як серед українських вчених, так і в світі загалом [5, 47-49; 15, 49-50].

Інструмент складається з корпусу (рамки), який має кільце (підківку) та скобель, на якому розрізняють зовнішні і внутрішні щічки. До центру підківки кріпиться язичок (міндик), зігнутий під кутом 90° і більше, за межами рамки (коліно) і, як правило, закручений на кінці (кінчик) у вигляді гачечка або петельки. В останньому випадку утворений отвір у кінчику іноді заливається оловом чи свинцем, що впливає на частоту коливань язичка, таким чином змінюючи висоту основного тону.

Рамка виковувалася із заліза, проте в Європі відомі литі мідні варгани. Центр підківки надпилювався і туди вставлявся стальний язичок, який потім приклепувався. Відомі й інші способи кріплення язичка: за допомогою спеціального отвору в підківці, заклепкою, окремою пластиною, але вони досить рідкісні на території України, практично не зустрічаються.

При грі варган тісно притискається зовнішніми щічками до передніх верхніх і нижніх зубів. Звук видобувається за допомогою удару-щипка по кінчику сталевого язичка, а за допомогою дихання, зміни положень язика, губ, щік, гортані – змінюється звучання.

Існують різні версії походження назви «варган». Згідно з першою, від грецької – οργάνον – органон, інструмент. Інша версія говорить про походження від старослов'янського слова «варги» – уста. Ми схилиємось до останнього твердження, оскільки в більшості європейських мов у назві інструмента присутні корені, що позначають частину обличчя, задіяну при грі на варгані (губи, рот, зуби, щелепа). Крім того, найімовірніше, саме слово «варган» використовувалось аж до пізнього середньовіччя, на зміну якому приходить «дримба», зафіксоване в різних варіантах у жителів Карпатського регіону: «дримба» (гуцули), «дромба» (верховинці), «дрімля» (бойки). Оскільки, нині в центральних і східних регіонах України частіше вживають назву «варган», ми будемо використовувати обидва синоніми [15, 48].

Походження та рання історія дримби залишаються невідомими. Імовірно, це дуже стародавній інструмент. Найсміливіші припущення відносять зародження варгану до пізнього палеоліту–мезоліту і пов'язують з появою лука, яким могли користуватись як дримбою, де тягива відіграє функцію язичка. На підтвердження цього маємо етнографічні приклади награвань якутів на тягиві лука. В будь-якому випадку середньовічній металевій дримбі, що виникла з розвитком ковальства, передував інструмент, виготовлений з органічних матеріалів (кістки, дерева). Подібні варгани й досі використовуються жителями Східної та Південно-Східної Азії. В Європі найраніші знахідки датуються IX–X ст. (наприклад, поселення Екімауци в Молдові), а найширше побутування інструменту триває в XIII–XVIII ст. [17, 4; 19, 49–50].

На території України нам вдалось виявити вісім археологічно зафіксованих дримб: дві з Глухова, одну з Галичини, дві з Чигиринщини і три з Полтавщини. Розглянемо їх в хронологічному порядку та порівняємо інструменти різного часу і з різних регіонів України між собою (Рис. 1).

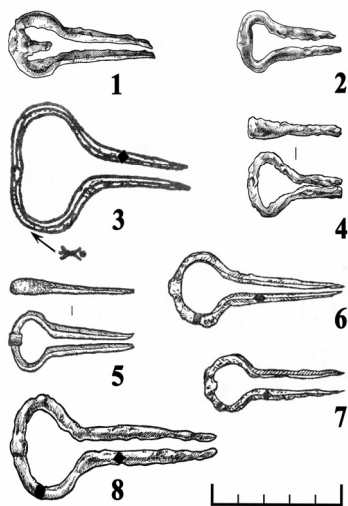

Рис. 2. Варгани з території України: 1 – XIII ст., м. Глухів; 2 – XIII–XVIII ст., м. Глухів; 3 – XV–XVI ст., м. Львів; 4 – XVII ст., с. Медведівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.; 5 – XVII ст., Більське городище, Полтавська обл.; 6, 7 – XVII ст., с. Засулля Лубенського р-ну Полтавської обл.; 8 – кінець XVII–XVIII ст., с. Рацeve Чигиринського р-ну Черкаської обл.

1. Найдавніша знахідка датується XIII ст. з м. Глухова, розкопки Звагельського В.Б., Приймака В.В. у 1991 р. [2, 21; 6, 6]. Нині належить до фонду Глухівського краєзнавчого музею під номером КН-587/М-238 та експонується. Розміри варгану 57×21 мм. Добрий стан збереженості дозволяє простежити конструктивні особливості та фрагмент язичка. Рамка залізна, кована, скобель у перетині ромбовидний. Підківка круглої форми (Рис. 2, 1).

2. Варган з основного фонду НЗ «Глухів» номер 1246кн/р-270. Випадкова знахідка 2008 р. з центральної частини м. Глухів. Відреставрована. Нині знаходиться в експозиції Музею археології. Оскільки ця знахідка не має чіткої прив'язки, поганий стан збереженості, її можна датувати досить широко: XIII–XVIII ст. Розміри дрімби 40×20 мм. Корпус викований із заліза, помітне місце приклепування язичка. Підківка овальної форми (Рис. 2, 2).

3. Дрімба знайдена в ході рятувних розкопок в 1997 р. у м. Львові за адресою: площа Старий Ринок, 7 до вул. Б.Хмельницького, 12 [9, 81, 154]. Інструмент виявлений в об'єкті – середньовічній майстерні з обробки шкіри, і, відповідно, датований XV–XVI ст. Розміри 70×44 мм. Викована з ромбовидного у перетині, тонкого залізного дроту. Підківка овальної форми, на зовнішній стороні якої викарбуваний знак-тавро мануфактури (Рис. 2, 3). На наш погляд, це свідчить про імпортне походження цього інструменту та його виготовлення на теренах Західної Європи, найімовірніше – Німеччини, де характерні подібні мануфактурні знаки на варганах [16, 86-88].

4. Варган зафіксований під час археологічних розвідок у 2009 р. у с. Медведівка Чигиринського району Черкаської області [10, 154-155]. Інструмент виявлено при шурфуванні козацького городища XVII–XVIII ст., в шарі *in situ* XVII ст. Знахідка була сильно пошкоджена корозією та потребувала негайної реставрації. Після виконаної реставрації фрагмент язичка було втрачено. Розміри 36×22 мм. Дрімбу було виготовлено з кутого тонкого залізного дроту, інші конструктивні особливості, через великий ступінь окислення встановити не вдалося. Підківка овальної форми, дещо товстіша за решту рамки (Рис. 2, 4).

5. Дрімба знайдена під час дослідження селітроварницького стану XVII ст. на Більському городищі в уроч. Поле 2-ї бригади. Експедиція працювала у 2009 р. під керівництвом О.Б. Супруненка. Розміри знахідки 49×21 мм. Дрімба викувана із заліза, помітне заглиблення для кріплення язичка. Рамка ромбовидна в перерізі, кільце овальної форми (Рис. 2, 5).

6, 7. Відразу дві дрімби було віднайдено О.В. Сидоренком під час розвідок біля с. Засулля Лубенського району Полтавської області [1, 65-67; 12, 88; 13, 90], а саме в лівобережній заплаві р. Сула, в уроч. Лящівка – колишній козацький хутір Коса (Острів). Ці варгани належать до XVII ст., що підтверджується супутніми датуючими матеріалами. Розміри знахідок 54×20 мм та 69×27 мм. Вони також виготовлені із заліза, мають ромбовидний у перетині корпус та круглі підківки. Помітні сліди приклепаного язичка (Рис. 2, 6-7).

8. Дримба знайдена під час розвідки співробітників НІКЗ „Чигирин” у квітні 2010 р. на правому березі Кременчуцького водосховища між сс. Рацеве та Тіньки Чигиринського району Черкаської області у відвалі ями злодій-скарбошукачів. Оскільки варган виявлено на розмитій пам’ятці пізнього середньовіччя – ранньомодерного часу (старе село) та судячи з супутніх фрагментів кераміки, його можна датувати рубежем XVII–XVIII ст. Знахідка була відреставрована, і її розміри становлять 83×40 мм [3, 331-334]. Рамка викувана з ромбоподібного у перетині залізного дроту. В центрі овального кільця ледь помітний слід від язичка, що був приклепаний (Рис. 2, 8).

Для остаточних висновків беремо до уваги результати докторської дисертації Дж. Коллтвейта «Варгани в археології Європи» (Оксфорд, 2006), що ґрунтується на 850 європейських знахідках. Він розробив типологічну систему для встановлення відносного віку варганів, знайдених в Європі, одною з основних тез якої є те, що древні інструменти були видовжені та з вузькою підківкою, а з часом підківка стає все більш акцентованою, в той час, як скобель вкорочувався [17, 48-74]. Типологію Колвейта можна взяти за правило при типологізації, атрибутуванні та датуванні. Але як і будь-яке правило, воно має певну кількість винятків, на що неодмінно потрібно зважати. Зокрема, описані Дж. Колвейтом тенденції не чітко помітні на українському матеріалі через його невелику кількість та, імовірно, місцеве поодиноке кустарне виробництво, за якого форма виробу залежала не від певних стандартів, а від власних уподобань майстра. Щодо варгану з НЗ «Глухів», то, на нашу думку, його датування можна поточнити, звузивши до XVI – початку XVIII ст., оскільки інструмент має широку підківку та короткий скобель.

Таким чином, археологічні знахідки, зосереджені у Наддніпрянщині та Сіверщині, руйнують стереотип про дримбу як музичний інструмент суто Карпатського регіону.

Дримби невеликі за розміром не можна вважати дитячими, оскільки це не впливає на зручність інструменту, а вкорочення скобеля є еволюційною складовою. Знахідки ж варганів на території військових (козацьке укріплення в с. Медведівка), ремісничих (майстерня у Львові), промислових (селітроварний стан на Більському городищі) об’єктів доводить використання інструменту саме чоловіками.

У майбутньому перспективними для дослідження залишаються причини зникнення дримби з території Центральної та Східної України та пошук нових, не введених до наукового обігу, варганів для їх подальшого дослідження.

Література

1. Белько О. Знахідки з Лубенщини // Нові дослідження козацької доби в Україні. Збірка наукових статей. – Вип. 8. – К., 1999. – С. 65-67.
2. Белашов В.І. Глухів – столиця гетьманської і Лівобережної України / В.І. Белашов. – Глухів, 1996. – 145 с. – С. 21.
3. Брель О.В. Нові надходження до фондів НІКЗ «Чигирин». Музичний інструмент – дримба // Могилянські читання 2010. Збірник наукових праць. – К., 2011. – С. 331-334.

4. Глухівський міський краєзнавчий музей. - КН-587/М-238.
5. Гуменюк А.І. Українські народні музичні інструменти. – К.: „Наукова думка”, 1965. – С. 47-49.
6. Звагельський В., Приймак В., Белашов В. Давньоруський Глухів. – Глухів, 1992. – С. 6.
7. Кирпичников А.Н. Древний Орешек. Историко-археологические очерки о городе-крепости в истоке Невы. — Л.: Наука, 1980. – С. 4. – Рис. 28,2.
8. Колчин Б.А. Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого / Б.А. Колчин // МИА. – Ленинград-Москва: Изд-во АН СССР, 1959. – № 65. – С. 7-119.
9. Мацкевий Л. Археологічні пам'ятки Львова. – Львів: Логос, 2008. – 224 с. – С. 81, 154.
10. Пашковський О. Козацька цитадель XVII–XVIII ст. у с. Медведівка на Чигиринщині // Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини. Збірник наукових праць. – К., 2012. – С. 154-155.
11. Поветкин В.И. Музыкальные инструменты // Древняя Русь. Быт и культура. – М.: «Наука», 1997. – 368 с. – С. 179-185.
12. Сидоренко О.В., Коваленко О.В. Деякі риси матеріальної культури навколлубенських слобід XVII-XVIII ст. (за матеріалами хутора Острів) // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2000. – № 1-2. – С. 84-89.
13. Сидоренко О.В. Пам'ятки археології в околицях Лубенського Засулля // Полтавський археологічний збірник – 1999 (до 1100-ліття м. Полтави за результатами археологічних досліджень): Збірник наукових праць. – Полтава: Археологія, 1999. – С. 84-95.
14. Супруненко О.Б., Шерстюк В.В., Пуголовок Ю.О. Селітроварницький стан на Більському городищі. – Київ, 2010. – 96 с.
15. Черкаський Л.М. Українські народні музичні інструменти. Навчальний посібник. – К.: ДАККІМ, 2005. – 264 с. – С. 48-50.
16. Шукина Т.А. Варганы из археологических коллекций Псковского музея // Позднесредневековый город III: археология и история. Материалы III Всероссийского семинара. Ноябрь 2009 г. / Под ред. А.М. Воронцова, И.Г. Бурцева. – Тула, 2011. – 393 с. – С. 275-277.
17. Kolltveit G. Jew's harps in European Archeology. – Oxford, 2006.
18. Kolltveit G. Jew's harps in European Archeology // 2009 Yearbook for traditional music. – 2009 – Vol. 41. – P. 42-61.
19. Wright M. The Search for the Origins of the Jew's Harp // The silk road. – Vol. 2. – Num. 2 (December 2004). – P. 49-55.

Богдан Сегін (Київ), член Національної спілки композиторів України, директор Міжнародного форуму “Музика молодих”, художній керівник Київських міжнародних майстер-класів нової музики COURSE

Фестивально-видовищні традиції Запорозької Січі

Стаття присвячена висвітленню традиційних елементів козацької видовищної та святково-розважальної культури у контексті становлення сучасного музично-фестивального простору в Україні. Ключові слова: бойовий гопак, військова музика, гетьмансько-старшинське середовище, Запорозька Січ, музичні інструменти, фестиваль, дозвілєво-розважальна культура.